

Mai Ghousseub and Emma Sinclair-Webb (eds.), *Imagined Masculinities: Male Identity and Culture in the Modern Middle East*, Saqi Books, London, 2000, 294 pp.

הזכר הוא זכר רק לפרקים; הנקבה היא נקבה כל ימיה ולעולם אינה יכולה להיחלף ממינה – קבע ז'אן-ז'ק רוסו בעיזורו הנאור. כיום נראים הדברים אחרת. בין הפמיניזם האקדמי הוותיק יחסית, עם עיסוקו האינטנסיבי במנגנון הפטריארכלי ובמאבק הנשים נגדו, מזה, לבין מה שקרוי Queer Studies, מזה, צמח בעשור האחרון תחום של לימודי זכריות (masculinity) ושל עיסוק בגברים, לא כמכונני ההיסטוריה האנושית – הנחה של ההיסטוריה הישנה – ואף לא כיצורים חד-ממדיים בדפאנותם ובשנאת הנשים שלהם – אמונה של הפמיניזם המיושן – אלא כבעלי זהות מגדרית, הנוצרת בתהליך מורכב מתוך משא-זמתן עם נשים וגברים כאחד, זהות שלפרקים היא שברירית ושלעולם אינה סופית. אחרי ככלות הכל, צאו וחשבו כמה אנרגיה צריך להשקיע כדי לתחזק פיקציה של עליונות, הנשענת על כרעי התרנגולת של הנחת הכוח הפיסי. מכל מקום, כשם שדימוי האישה כרעיה נאמנה, כאם וכעקרת-בית נראה היום שטחי בעליל, כן נראה דימוי הגברים כמדינאים, לוחמים ומשעבדים שטחי לא פחות, שכן מאז ומתמיד היו הגברים (והננס) גם בני-זוג ואבות, פועלים קשיחים ומובטלים, באי בת-מרזח, צופי תחרויות ספורט, מעצבי אופנה ועוד כהנה וכהנה זהויות גבריות.

המחקר ההיסטורי המערבי כבר יצר כרונולוגיה ארעית של זהות הזכר המודרני, שביסודה עומד החשש, שעלה בסוף המאה התשע-עשרה בבריטניה ובצפון אמריקה, מפני ההשפעה הנשית (אפמיניזציה) הגוברת בחברה, אשר התבטאה, לדוגמה, בריבוי הנשים במערכת החינוך. זו היתה התקופה שבה הופיעו 'נצרות השרירים' (Muscular Christianity) ותנועת הצופים, אשר יש מי שרואים בהן תגובה ל'משבר הגבריות' ולחשש שמביע אחד מגיבוריו של הנרי ג'יימס (James) בספרו הבוסטונאים (1886). הלה מתלונן על רוח הזמן בדמות הנשיות האופפת וההיסטוריה (הנקבית, אלא מה?) המשתלטת. יש צורך, הוא אומר, לשחזר את היכולת הגברית להתבונן ללא מורא בלובן עיניה של המציאות כפי שהיא. אולי כתגובת-נגד ואולי

בשל המציאות הכלכלית שהעיקה על מעמד הביניים, נוצרו באותו פרק זמן היסטורי הן אידיאל ההרפתקנות והגבורה האימפריאלית של סוף התקופה הוויקטוריאנית - שהיה כרוך בין היתר בראיית בני הקולוניות כנשיים - והן ניגודו, אידיאל השיבה הביתה (תרתי משמע) של תום מלחמת העולם הראשונה. ההיסטוריון ג'ורג' מוסה (Mosse 1996) רואה במלחמה היא אירוע גברי, שבו הגיע הזיווג לאומיות-זכריות לשיאו.

מעבר לאוקיאנוס רטן הנשיא האמריקני תיאודור רוזוולט - מי שעמל לעצב את עצמו כמודל לגבר שרירי - על 'סרטן האנטי-מלחמה' של עמו, אבל קיווה, שעליהם הכל תוביל אמריקה את המחנה "שלא איבד את סגולותיו הגבריות וההרפתקניות". להקשר הזה של מפנה המאה משייך דניאל בויארין (Boyarin 1997) גם את השינויים באידיאל הגבריות היהודי: את הלמדן הרכרוכי, העומד זה מאות בשנים כניגוד לאביר הנוצרי, מן הראוי להחליף בגבר ככל הגויים. לציונות (הזכרית) נועד תפקיד התרופה למחלה המגדרית היהודית.

המלחמה הגדולה העלתה סימני שאלה בנוגע ללכידותו של אידיאל הזכריות, אך אלה לא הטרידו את הפשיסטים, והם המשיכו לחפש את הגבר החדש שיצמח מתוך החורבות. הגוף הגברי - רצוי בעירום, על-פי המסורת הקלאסית - היה יסוד חשוב באידיאולוגיה הפשיסטית ועוד יותר מכך בתפישה הנאצית. המבט (הנשי) של לני ריפנשטאל על הגוף האולימפי הגברי (הארי) הוא מבט מעריץ. את הכניסה לארמונו של היטלר עיטרו שתי דמויות עירום גבריות, ספורטיביות ושריריות לעילא.

כל המאמץ המחקרי הרב-תחומי לפענח את עיצוב הזכריות ואת המאווים התרבותיים-חברתיים שטיפק בעבר (וממשיך לספק גם בראשית מאה אחרת ובהקשר תרבותי-פוליטי שונה), כבר מגניב חשש ללבן של פמיניסטיות רדיקליות, ש'לימודי גבריות' יתבררו כמעין סוס טרויאני שעתיד להשליט מחדש סדריוס גברי. בדברי המבוא הקצרים אך החשובים לקובץ *Imagined Masculinities* מפזרת אמה סינקלייר-וֵב (Sinclair-Webb) חשש זה בטענתה הנכוחה, שהעיסוק בזכריות אינו צריך להיות על חשבון המאמץ הפמיניסטי, אלא עליו להשלים אותו ולהתקשר עמו קשר אורגני. במלים אחרות, תסריט אופטימי של לימודי גבריות הוא היותם מתכון לאו דווקא לשלטון מחדש אלא ליחסי מגדר משופרים בעתיד.

מן האמור לעיל כבר ברור, שהמושג masculinity, שהחל רווח במאה העשרים, כמוהו כ-gender (מגדר), בא להדגיש קונסטרוקציה תרבותית-חברתית, ובכללה גם זהות מינית, להבדיל מעובדה אנטומית. צורת הרבים, כפי שמרמזת סינקלייר-וֵב, המתמחה בחקר החברה התורכית, חשובה כדי לפזר את האשליה בדבר קיומה של מונוליתיות זכרית מנותקת מזמן וממקום. הווה אומר, אין מודל אחד ויחיד של גבריות. מדוע זכריות מדומיינות? זכרות אף שהיא נחווית בבשר, נוצרת בדמיון.

אומר חוקר הזכריות האנגלית גרהם דוסון (Dawson 1994), ודבריו עשויים להסביר גם את כותרת הקובץ שלפנינו. בהליך דמיונה דומה הזכריות ללאומיות. שאת דמיונה הראה בנדיקט אנדרסון (Anderson 1991) בספרו רביההשפעה, קהילות מדומיינות.

תאוריה משמעותית על עיצוב זהות גברית (פנטסיה-דיכוי-סובלימציה) נמצאת אצל פרויד: השלב האדיפלי סביב גיל שלוש, החשש מסירוס בידי האב והפניית המשיכה המינית מהאם אל נשים אחרות. בתפישת פרויד, זהות גברית היא תוצר של דחיית הנקבי, ולא אישור פוזיטיבי של הזכריות, מה שהופך את הזהות הגברית לשברירית. יתר על כן, פרויד ותלמידיו (יונג ותאוריית הארכיטיפוס) מדברים על החלק הנשי המדוכא אצל הזכר. קונטקסטואליזציה ביקורתית של פרויד, כפי שעשו בוויארין ואחרים, רואה בסיפור אדיפוס תאוריזציה, קודם כל של אישיותו של פרויד עצמו, ובכללה משיכתו לגברים (הומוארוטיות), ובהרחבה – של הגבריות הפרובלמטית של יהודי מרכז אירופה הבורגנים. יהודים אלה הפנימו את הדימויים הנשיים שקשרו להם האנטישמים. מכל מקום, התאוריה הפסיכואנליטית, כפי שמפרש אותה הפמיניזם, עוסקת בתהליכי התת-מודע שבמסגרתם חוברות זהויות פטריארכליות דכאניות לפחדיו ולתשוקותיו של הרך הנולד וכך מתעצבת זהות מגדרית.

לקראת אמצע המאה שעברה דיברו פונקציונליסטים שונים, כדוגמת הסוציולוג האמריקני טלקוט פארסונס (Parsons and Bales 1955), על sex-role identity, וראו בסוציאליזציה על-פי התפקוד המיני והשוני הביולוגי מתכון ליציבות חברתית. המחקר של הדור האחרון מנסה לשפר את התאוריות החברתיות להסבר העיצוב המגדרי-הזכרי, ואפשר לציין את עבודותיהם של הסוציולוג האוסטרלי קונל (Connell 1995), של עמיתו האמריקני קימל (Kimmel 1998), ושל רבים (ורבות) אחרים. כפי שסינקליר רוב מציינת, גורמים כמו מעמד, מבנה השוק, אתניות, חוויה אישית ועוד, כולם ממלאים תפקיד בעיצוב וצריכים להילקח בחשבון. ג'ון טוש (Tosh 1999), ההיסטוריון המובהק של הזכריות האנגלית המודרנית, מדבר על חשיבות המשולש של המשפחה, העבודה והתאגדויות גבריות ועל שינוי מאזן הכוחות ביניהם כגורם חשוב בשינויי הגבריות. מאחר שגבריות נבחנת בהישגים חומריים, היא בלתי-יציבה. 'הגבריות ההגמונית' (מונח שטבע קונל) נמצאת במתקפה מצד סוגי גבריות חתרניים.

כפי שמצוין במבוא ל-*Imagined Masculinities*, יש צורך לפתוח דיון על זכריות דווקא נוכח הפטריארכליות שעדיין מאפיינת את אזור המזרח התיכון. ואמנם, הקובץ שלפנינו הוא חלוצי. כותב שורות אלה יכול להעיד, כי לפני שנים ספורות, כאשר עסק בתכנון כינוס על מגדר במזרח התיכון, התקשה למצוא מי

שחוקר את סוגיית הגבריות באזור זה. אולם חלוציותו של הקובץ מודגמת גם בקושי שעדיין קיים לקבץ מאמרי מחקר שעניינם המרכזי הוא הזכריות המזרח-תיכונית.¹ הווה אומר, מקצת מן החומר שבקובץ מצוי שם באורח מאולץ. כזה הוא מאמרו של האנתרופולוג וחוקר תרבות ההמונים בעולם הערבי, וולטר ארמברוסט (Armbrost), העוסק בכוכב הקולנוע המצרי פריד שוקי, אך אינו מביא תובנות מיוחדות לנושא המרכזי של הקובץ. דומה לו מבחינה זו (אם כי נופל בטיבו) הוא מאמרו של העיתונאי חאזם סאר'יה (Saghieh) על סדאם חוסיין כמנהיג. ואילו מאמרה של חוקרת התרבות מאי ר'סוב (Ghoussoub), אחת משתי עורכות הקובץ, עדיין נטוע ברגל אחת בנושא שנאת הנשים (מיזוגיניה), המאפיינת גברים באשר הם. בסיפור התעמולה שרווח במצרים בשנות התשעים על המזימה הציונית להפר את שיווי המשקל המגדרי בעולם הערבי (הגברת תשוקת הנשים, גרימת אימפוטנציה לגברים) באמצעות גומי לעיסה מיוחד, רואה המחברת המשך לחיבורי 'חדוות המין' הישנים (שהם עדיין, לפי דבריה, רבי-מכר בחנויות הספרים בקאהיר), כאשר המכנה המשותף הוא חרדה זכרית או גבריות מתגוננת, כלומר 'משבר זכרות' בנוסח שהמערב כבר חווה עשרות שנים לפני כן.

אחדים ממאמרי הקובץ עוסקים במידה כזו או אחרת של הצלחה בסוגיית טקסי המעבר לזכריות וביטויה האמפירי בתרבויות המזרח התיכון. מאמרה של סינקליר־זב, הרואה בשירות הצבאי בתורכיה טקס כזה, רחוק מלהבהיר את העניין, אף שהקורא הישראלי ימצא כאן אנלוגיה לתופעות מוכרות לו. גם ג'ולי פטיט (Peteet), אנתרופולוגית המתמחה בחברה הפלסטינית, שמדברת על מכות והשפלה (מידי חיילי הכיבוש הישראלי) כטקס מעבר בחברה הפלסטינית, מתוך הקשר של פגיעה בסמכות הגברים ובכבודם בצל הכיבוש, אינה מפתחת את התיזה שלה. החיבור של 'טקס' המכות במציאות המזרח-תיכונית של האינתיפאדה הראשונה עם תאוריית טקסי המעבר של האתנוגרף ון גֶנֶפ (van Gennep) מלפני כמאה שנים, על שלושת השלבים (היבדלות-שינוי-חבירה-מחדש) שבה, תפור בחוטים גסים. במאמר העוסק בנושא כה נפיץ קשה לעתים להבחין היכן עובר הגבול בין התבוננות מחקרית לבין מחזור תעמולה, כגון באפשרות שמעלה המחברת בסוף מאמרה, שעל-פיה טקס המעבר לגבריות עומד בפני תמורה מהותית בשל התרחבות התופעה של פגיעה מינית (במעשי אונס) בגבריותם של אסירים פלסטינים מצד

1 חמשת מאמרי הגיליון המיוחד של כתב-העת *Men and Masculinities* 5, 3 (2003), Special Issue: Islamic Masculinities הם עדות נוספת לדלות המחקר על זכריות אסלאמיות, מונח שעורכת הגיליון מאמצת חרף הסתייגותה. כמו בספר הנסקר לעיל, כך גם כאן, חלק מהמאמרים הם בעלי דיקה רופפת לדין הממוקד בזכריות (האסלאמית).

חוקרי שב"כ ישראלים.

בניגוד לחברה המערבית, עדיין שומרת החברה היהודית על ציוני דרך פורמליים מובנים של כניסה לגבריות, בדמות טקסי ברית המילה והבר-מצווה. כותרת מאמרו של הפסיכולוג דני קפלן (Kaplan) מדברת על השירות הצבאי בישראל כעל טקס בר-מצווה שני ותקופת חניכה לקראת גבריות ציונית. במסגרת האידיאולוגיה הציונית של מדינת ישראל, לחימה היא המבחן העליון של הזכר. אתוס הגבריות מועבר לצעירים גם באמצעות טקסים אחרים, כגון טקסי הזיכרון לנופלים, צעדות בשבילי הארץ שסופן טקסי שבועה ועוד, וכל זה קורה לא רק במסגרת הצבא אלא גם במסגרות מטרימות, חינוכיות ואחרות. אולם תמונת הגבריות הישראלית הזאת, שיש לה היבט פיסי מובהק, עומדת למעשה בסתירה לחלק האמפירי במאמרו של קפלן. חלק זה מבוסס על ראיון עם לוחם 'גבעתי', בן קיבוץ. רוב הראיון אינו מגלה דברים חדשים, בוודאי לא למי שמצוי בהוויה הישראלית, אך העובדה המעניינת בו היא, שהמרואיין הוא הומוסקסואל, כלומר זכר מסוג אחר, שאינו מתאים למודל התאורטי המוצג. דומני, שקפלן אינו עומד במידה מספקת על כך שהחלק האמפירי במאמרו יוצר פרובלמטיקה ביחס לחלק התאורטי יותר, המנסה לראות בשירות הצבאי טקס חניכה לגבריות. ניר (שם בדוי), המרואיין של קפלן, אומר, כי הוא מסתיר את היותו הומוסקסואל הן ממפקדיו, מחשש שקידומו הצבאי ייפגע, והן מחבריו לנשק, שרובם דתיים והומוסקסואלים מוקצית בעיניהם. מצד שני, קבוצת ההתייחסות של ידידיו ההומוסקסואלים מחוץ לשירות רואה בציונות המיליטריסטית, שניר משתייך אליה בתוקף שירותו, גורם שלילי. כבן קיבוץ, מתקשה ניר לקבל התייחסות שלילית זו. ניר מתמרן אפוא בין קבוצות הייחוס הסותרות באמצעות הזדהותו עם הצבא, אך תוך הסתייגות מתפישת השירות הצבאי כמעצב הגבריות.

מאמרו של יורם בילו (Bilu) עוסק בטקסי ברית המילה והתספורת הראשונה של בנים בעדה החרדית בישראל. בילו, אנתרופולוג ופסיכולוג, יוצא מנקודת ההנחה, שכל הטקסים המתרחשים בנקודות שונות בחיי הגבר החרדי, מלידתו ועד נישואיו, מהווים מערכת אחת. ברית המילה כפי שהתפתחה במסורת העברית – בשונה כנראה מהנהוג של תקופת המקרא – מתרחשת ביום השמיני, כלומר בשלב מוקדם מכדי להשאיר חותם רוחני, בנוסף לפיסי, על הילד עצמו. למשך הטקס מופקע היילוד מחזקת האם ומ'עזרת הנשים' ונלקח לעולם הגברים, אך בתום הטקס הוא מוחזר אליהן. לכן יש צורך לחזור על הטקס בשלב שבו לילד הזכר יש כבר כישורים קוגניטיביים ראשוניים המאפשרים חיבור עם עולם התורה, שהוא משאת הנפש הזכרית. טקס התספורת של בני השלוש ('חלקה', המקור ערבי), המתקיים בל"ג בעומר במירון, הוא בעיני בילו מעין ברית מילה חוזרת, טקס מעבר (rite of

(passage) ספוג סמלים הכרוך בשינוי גופני דרמטי. בפעם השנייה מובדל הילד הזכר מהעולם הנשי בלובשו לראשונה בגדי טקס של המין הזכרי, כיפה וציצית, וברוכבו על כתפי אביו (ובכך הוא מהווה לכאורה הרחבה פיסית של האב). הקשר בין התספורת בגיל שלוש ובין ברית המילה, טוען בילו, מצוי במקורות רבניים המסתמכים על האיסור המקראי בספר ויקרא, שעל־פיו פרי העץ הוא בגדר ערלה בשלוש השנים הראשונות ואסור במאכל. בזיקתו לטקסי המעבר בנוסח ון גנפ משכנע בילו יותר מהכותבים האחרים בקובץ הנדרשים לזיקה דומה. פחות משכנע הוא הקישור בין הטקס הנדון ובין זהות זכרית בשלב כה מוקדם (גיל שלוש שנים).

ביצירתי שבמאמרי הקובץ הנדון, לטעמי, בוחנת אפסאנה נג'מאבאדי (Najmabadi), מרצה ללימודי המזרח התיכון ומגדר בהרווארד, את אתגר הגבריות לאור הדיאלקטיקה שהיא מאבחנת בין יצירת נורמות הטרוסקסואליות ובין פרקטיקות הומוסקסואליות, שמאיימות על הנער העתיד להיות גבר ומעוררות, בין היתר, את רצונו הכמוס לשוב ל'גן העדן' של העולם הנשי על הביטחון שבו. דיאלקטיקה זו קיימת לא רק במציאות החברתית (שאינה מושא הדיון במאמר; הד לה מצוי, אגב, בקטע הזיכרונות היפה המובא בקובץ, פרי־עטו של הסופר מוריס פרחי [Farhi]), על גירוש הבנים המתבגרים בתורכיה של המחצית הראשונה של המאה הקודמת מ'גן העדן', הלא הוא בית המרחץ לנשים), אלא גם מוצאת את ביטוייה בסוגה הספרותית האסלאמית הקלאסית של 'נכלולי נשים'. שלא כמו חוקרת הספרות והמגדר פֶדְנָא מלטי־דוגלאס (Malti-Douglas), אין נג'מאבאדי רואה בסוגה זו רק תוצר של שנאת נשים ובריחה גברית מהמיניות הנשית. המחברת מציעה לראות את קיומו של רובר מקדמי הומוסקסואלי, המטרים את המיזוגיני. כדוגמה עורכת נג'מאבאדי ניתוח חוזר של 'הסיפור על־אודות סלמאן ואבסאל', המוכר בגירסאות שונות מכתבי פילוסופים מוסלמים. לדעתה, סיפור זה, שבו מתנגד המלך לאהבת בנו לאומנתו ומביא לאובדנה, אינו מלמד באופן פשטני על שנאת נשים ועל כמיהה לעולם נעדר נשים, אלא על הקושי העצום של אבות נוכח מעבר הנער לשלב הזכר הבוגר. נג'מאבאדי מעניקה לדמות האומנת (אבסאל) משמעות עמוקה יותר משעושה מלטי־דוגלאס בניתוחה, בכך שאבסאל היא דמות קריטית החיונית למהלך של ניתוק המתבגר מהעולם הנשי. סלמאן הנסיך הוא זה שחושק באבסאל, ולא האישה היא שמנסה לפתותו. המתתה איננה סתם גחמה מיזוגינית, אלא הצורך לנתק את הגבר מהעולם הנשי הוא שהופך את שנאת הנשים להכרחית. נג'מאבאדי עושה אנלוגיה מובחנת ומעניינת בין מיתוס אדיפוס בפסיכואנליזה הפרוידיאנית ותפקידו בעיצוב נורמות הטרוסוציאליות, לבין סוגת 'נכלולי הנשים' ותפקידה בעיצוב (מה שהיא מכנה) הומוסוציאליות² הטרונורמטיבית – שבה יכול

2 נג'מאבאדי שואלת את המושג 'הומוסוציאליות' מחוקרת הספרות והמגדר סדג'וויק (Sedgwick).

גבר לאהוב גבר אחר ולחשוק בו בלי שנלווים לכך הומוארוטיזם ומימוש מיני, ולעומת זאת הוא יכול לקיים מין עם אישה כדי להביא ילדים לעולם, אך בלי לחשוק בה או לאהוב אותה. מנקודת מבט זו, גם מה שנראה ממבט ראשון כסיפור על אהבה הטרוסקסואלית יכול להתפרש כסיפור הומוארוטי, שתפקיד האהובה בו הוא אך להגביר תחושות הומוארוטיזם מצד הקורא. אופן יצירת הגבריות בעולם האסלאם המסורתי בסוגת 'נכלולי נשים' מאיד באור שונה גם את תפקידה של שהראזאד באלף לילה ולילה: בניגוד לפרשנות הרואה בה חלוצת פמיניזם, היא למעשה 'מכשיר' בידי המנגנון הפטריארכלי, והיא ממלאת בסיפוריה תפקיד מהותי בייצור נורמות הומוסוציאליות.

במאמרו על הומוסקסואליות בספרות הערבית המודרנית, מציין חוקר הספרות הערבית פרדריק לגראנג' (Lagrange) את השוני בין ההתייחסות ה'טבעית' להומוארוטיזם וליחסי מין שאפשר להגדירם כהומוסקסואליים בספרות הקלאסית, לבין הפיכת ההומוסקסואל לטיפוס שלילי ומשני, נחות חברתית, או הצבת יחסים הומוסקסואליים כתחליף מאולץ להטרוסקסואליות ובמוקד יחסים טראומטיים עם ה'אחר' המערבי - בספרות הערבית המודרנית. בספרות זו אין הומוסקסואליות גלויה, כפי שמדגים זאת המחבר. מה הסיבה לכך? מדוע לא נמצא אוסקר ויילד הערבי? לגראנג' מחפש תשובה באקלים הפוליטי-חברתי, שאינו מתיר לגיטימציה להומוסקסואליות, בספרות כמו בחיים. המוסרניות הפוסט-קולוניאלית ואימוץ אמות-מידה ויקטוריאניות המטילות צל על ההומוארוטיזם המסורתי, בשעה שהמערב כבר שכח את הוויקטוריאניות, הם במידה רבה תגובה לדימוי הקולוניאלי השלילי של האוריינט כ'מאורת חטאים'.

מה שיש באסופת המאמרים הנסקרים יוצר התחלה מוגבלת אך מבטיחה. כפי שמודה סינקליר־נב בהקדמתה, תחומים שונים העומדים היום במוקד לימודי הזכריות לא באים לידי ביטוי בקובץ: למשל, שוק העבודה ומוסדות החינוך כמעצבי הזהות הזכרית. לכך אפשר להוסיף סוגיות אחרות, כמו יחסים בתוך מסגרת המשפחה או ייצוגי הגוף הגברי. יש לקוות, שמחקר הזכריות בחברות המזרח-תיכוניות יצבור תנופה בשנים הקרובות ויידרש לסוגיות אלה ואחרות.

בעז שושן

שמצדה מאפיינת בו קשרים בין גברים העומדים בניגוד אובססיבי להומוסקסואליות ואפילו על גבול ההומופוביה (כלומר, החרדה והרתיעה מהומוסקסואליות), דווקא מתוך חשש לטשטוש התחומים בין הומוסוציאליות להומוסקסואליות.

ביבליוגרפיה

- Anderson, Benedict, 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Boyarin, Daniel, 1997. *Unheroic Conduct: The Rise of Heterosexuality and the Invention of the Jewish Man*, Berkeley: University of California Press.
- Connell, R.W., 1995. *Masculinities*, Oxford: Polity Press.
- Dawson, Graham, 1994. *Soldier Heroes*, London: Routledge.
- James, Henry, 1886. *The Bostonians*, London: Macmillan.
- Kimmel, Michael S. and Messner, Michael A., 1998. *Men's Lives*, Boston: Allyn and Beacon.
- Malti-Douglas, Fedwa, 1991. *Woman's Body, Woman's Word: Gender and Discourse in Arabo-Islamic Writing*, Princeton: Princeton University Press.
- Mosse, George L., 1996. *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York: Oxford University Press.
- Ouzgane, Lahoucine (guest ed.), 2003. *Men and Masculinities 5, 3: Special issue: Islamic Masculinities*.
- Parsons, Talcott and Bales, Robert F., 1955. *Family, Socialization and Interaction Process*, New York: The Free Press.
- Sedgwick, Eve Kosofsky, 1985. *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*, New York: Columbia University Press.
- Tosh, John, 1999. *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, New Haven: Yale University Press.